

TƏRANƏ QƏBULOVA*

XX ƏSRƏ QƏDƏRKİ NAXÇIVAN AŞIQ YARADICILIĞI VƏ ONUN
NÜMAYƏNDƏLƏRİ

Beş min illik tarixə malik olan qədim məkan -Naxçıvan zəngin və çoxşaxəli folklor nümunələrinə sahibdir. Zəngin və qədim tarixə malik folklor nümunələri xalqın bacarığını, məharətini, təfəkkürünü, istedadını özündə əks etdirir. Bu deyilən müsbət keyfiyyətləri özündə əks etdirən folklor nümunələrindən biri də aşıq janrıdır. Ulu tarixə malik olan aşıq janrı folklorlarda xüsusilə seçilir. Çünki aşıq sənəti xalqın mənəviyyatını özündə əks etdirir. Həmçinin aşıq yaradıcılığı hər zaman şifahi xalq ədəbiyyatının ən böyük və zəngin qolunu təşkil etmişdir. Məqalədə XX əsrə qədərki Naxçıvan aşıq yaradıcılığı və onun nümayəndələri haqqında aparılan tədqiqatlar öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: aşıq, saz, söz, şeir, qoşma, tədqiqat

Aşıq poeziyası özlüyündə mənəvi kamilləşmə fəlsəfəsinin poetik ifadəsidir. Aşıq adı da “müsəlman Şərqiində geniş yayılmış eşq fəlsəfəsi aşılaman lirikasının təsirindən gəlirdi. Şərq lirikasında “aşiq” anlayışı eşq yolçusu, ilahi eşqə tapınan mənəsi daşıyırdı. Aşıq üçün varlığın canı, vəhdəti Tanrı eşqinə bağlıdır. Varlığı qəlbin gözü ilə sezmək onda Tanrını sezmək deməkdir. Öz “Məni”ilə Tanrının vəhdətini bu yolla anlamaq deməkdir. Belə sevgi öteri həvəslərdən uca dayanmağı tələb edir. Bunun üçün eşqin dönməz yolçusu, cəfəkeşi olmaq gərəkdir. Eşq aşıqlərin qəlbini, yolunu işıqlandıran Tanrı işığı sayılırdı” (1, s. 4).

Nəzər salsaq görürük ki, “XIX əsr boyunca Azərbaycan ədəbiyyatında şifahi xalq yaradıcılığı, aşıq poeziyası və bunların təsiri altında yazılı ədəbiyyatda aşıq şeiri tərti qüvvətli ədəbi cərəyan kimi inkişaf edərək geniş yayılırdı” (2, s. 312). Həmçinin aşıq mühitinin inkişafı daha da genişlənidirdi. Çünki Naxçıvanın görkəmli aşıqları fəaliyyətlərini təkcə doğub-böyüdükləri şəhərdə, kəntdə deyil, eləcə də “onlar Cənubi Azərbaycanın Xoy və Mərənd, İrəvan mahalının Sisyan və Darabas, Dərələyəz, Şimali Azərbaycanın Gəncə, Qazax, Şamxor, Qarabağ ki-mi əraziləri ilə də yaxın təmasda idilər” (3, s. 32). Görkəmli aşıqlarımız getdikləri bu yerlərdə tanınmış aşıqlarla tanış olur, onlarla deyişirdilər və özlərinin şöhrətlərini də yayırdılar. Təkcə bununla kifayətlənmirdilər, həmçinin “həmin ərazilərdə Azərbaycan, eləcə də Naxçıvan aşıq mühitinin ədəbi ənənələrini yayırdılar” (3, s. 32). Beləliklə də aşıqlar özlərini, yaradıcılıqlarını, aşıq mühitini digər ölkələrdə də tanıdmış olurlar.

XX əsrə qədər olan dövvrə nəzər saldıqda görürük ki, Naxçıvanın Şərrur, Şahbuz və Ordubad rayonlarında aşıq yaradıcılığı daha çox inkişaf etmişdir və bu aşıqlar xalq içərisində daha çox şöhrət qazanmışdırlar. Onu da qeyd edək ki, “Şahbuz və Naxçıvan rayonlarının aşıq yaradıcılığının bir çox spesifik cəhətləri regional folklorun özəlliklərini təşkil edir” (4, s 24). Həmçinin “XIX yüzillikdə Azərbaycan aşıq sənətinin azman ustadları Aşıq Alının, Aşıq Ələsgərin və Aşıq Hüseyn Şəmkiirlinin Naxçıvana çox saylı səfərlər eləmələri, oranın toy-düyünlərində çalib-çağırmaları, yerli sənətkarlarla birgə sənət məclisləri qurmaları həmin dövvrə bu mühitin saza-sözə, aşığa həssaslığını əks etdirir” (5, s. 336).

Bu deyilənləri aşığında XX əsrə qədər olan aşıqlar haqqında verəcəyimiz qısa məlumatlardan aydın görə bilərik.

Vətəninini sevən və hər kəs tərəfindən də çox sevilən Aşıq Abbas Dəhri Ordubadın Dəstə kəndindəndir. “Mənbələrdə onun kamil bir sənətkar olduğu, tez-tez İrəvan, Gəncə, Şamxor, Tiflis, Ələmdar, Xoy, Təbriz və başqa yerləri dolaşması, aşıqlıq etməsi göstərilir” (6, s. 415). Bundan əlavə folklorşünas alim Y.Səfərov “Naxçıvanlı aşıqlar və el şairləri” adlı kitabında aşıq Abbas Dəhriirlinin təxminən “1818-ci ildə” (8, s. 45) anadan olduğunu qeyd edir. Aşıq Abbas

Dəhrili qoşma, bayatı və s. janrda bir sıra şeirlər yazmışdır. Görkəmli aşıq bir çox şəhərlərdə yaşamış, Naxçıvan aşıq mühitinin ənənələrini yaymış və “Cənubi Azərbaycanın Ələmdar, Mərənd, Xoy, Zaqafqaziyanın İrəvan, Göyçə, Tiflis, Gəncə, Şəmkir bölgələrində tanınmışdır” (8, s. 45). Həmçinin o “tez-tez “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisində iştirak edir, özünün sazlı-sözlü şeirləri ilə məclisi rəvnəqləndirirdi” (3, s. 38). Məhz “Əncüməni-şüəra” ədəbi məclisində tez-tez iştirak etmə səbəbi həmin məclisin üzvü olmasıdır.

Görkəmli aşıq Aşıq Abbas Dəhri “1932-ci ildə Şamaxorda 135 yaşında ikən vəfat etmişdir” (7, s.185).

Naxçıvan folklor antologiyasında yer alan görkəmli və istedadlı aşıqlardan biri də Ululu Kərimdir. Kitabda aşıq Ululu Kərimin “XIX əsrdə Şahbuzun Aşağı Remeşin kəndində” (6, s. 417) yaşaması qeyd olunmuşdur. Antologiyada Aşığın həyat və yaradıcılığı ilə bağlı məlumat çox geniş deyil. Lakin folklorşünas alim Y.Səfərovun kitabında aşıq Ululu Kərimin yaradıcılığından xeyli nümunələr verilmişdir. Həmçinin Professor Ə.Qədimov da bu görkəmli aşıqla bağlı bir sıra tədqiqatlar aparmışdır.

Əldə olunan məlumatlara görə aşıq qoşma, gəraylı, tənqis və s. janrlarda yazmış və xalqın sevgisini qazanmışdır. Həmçinin görkəmli aşığın yaradıcılığında “Vətən dağlarının füsunkar gözəllikləri, ecazkar mənzərələri də sənətkar məftunluğu ilə tərənnüm olunur” (3, s. 22).

XIX əsr Şahbuz aşıqları içərisində Aşıq Həsənalının adı hörmətlə çəkilir. Şeirləri əsasında dastan-rəvayətlər yaranıb. Aşıq Həsənalı “Şahbuzun Zırnəl kəndindən olmuşdur” (3, s. 96). Mənbələrdə qeyd olunur ki, Aşıq Həsənalının Gülənbər adlı bir sevdiyi xanım olur. Aşığın həmin sevdiyi qızla bağlı rəvayəti də var. Həmin rəvayətdən bir iki bəndə nəzər salaq:

Aşıq Həsənalı:

Başına döndüyüm gözəl Gülənbər,
Vuruldum hüsnünə sən tək ceyranın.
Eşitmişəm gözəlisən cahanın,
Əsirgəmə mən tək yardan dərmanın.

Gülənbər:

Haradan aradın, haradan buldun?
Nədən bildin gözəliyəm cahanın?
Məni gördün, sən ki, oldun dərd əhli,
Ya dərdin məndədir, ya da dərmanın (6, s. 419).

Aşıq Molla İsmayıl XIX əsr Naxçıvan aşıqları içərisində öz dəsti-xətti ilə seçilmişdir. Molla İsmayıl Şahbuzun Aşağı Qışlaq kəndində anadan olmuşdur. İstedadlı şair orada da yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Aşıq sənətinə böyük məhəbbət bəsləyən, sənəti sevən, ona dəyər verən “Şahbuzun qocaman sakinləri bu aşığın otuza yaxın şeirini və onun şəxsi məhəbbəti ilə əlaqədar yaradılmış bir dastan-rəvayəti hafizələrində qoruyub saxlamışlar” (3, s. 102). Aşığın “Tanrı”, “Dağlar”, “Yoxsulluq” şeirlərində acliq, yoxsulluq ifadə olunur. “Yoxsulluq” şeirindən bir parçaya nəzər salaq:

Bu dünyada kor eylərsən insanı,
Səni görüm kor olasan, yoxsulluq.
Şeytan kimi qovulasan dərgahdan,
Cəhənnəmdə var olasan, yoxsulluq! (3, s. 103)

Aşıq Nəcəfəli XIX əsrin 2-ci yarısı və XX əsrin əvvəllərindəki onilliklərdə Şahbuz bölgəsinin Kükü kəndində yaşayıb. Deyilənə görə, yaradıcı olub. Haqq-ədalət sahibi olan aşığın yaradıcılığından bir nümunəyə diqqət yetirək:

Zaman belə qalmaz, bir dövrən gələ,
 Ağalar alçalar, nökrər yüksələ,
 Qamçı işdən düşər, ürəyim bilər,
 Zülmünü yadına salarsan bir gün! (6, s. 431)

Naxçıvanın sayılıb-seçilən aşıqlarından biri də Aşıq Məmmədcəfərdir. O, XIX əsrdə “Naxçıvan bölgəsinin Vayxır kəndində anadan olub” (8, s. 42). Ancaq, professor Ə.Qədimovun kitabında istedadlı aşıq Məmmədcəfərin “Şahbuz rayonunun Türkeş kəndində anadan olması qeyd edilir” (3, s. 85). Görkəmli aşıq Məmmədcəfərin yaradıcılığı mövzu baxımında müxtəlifdir. XX əsrə qədər olan yaradıcı aşıqlardan biri də Dəvəçi Heydərdir. Bu istedadlı və yaradıcı aşıq Şərur-Dərələyəz mahalının Dərəli kəndində yaşamışdır. “Dəvəçiliklə bağlı “Dəvəçi” təxəllüsünü işlədib” (8, s. 36).

Təssüflər olsun ki, yaradıcı aşığın sadəcə bizə bir qoşması gəlib çatıb. Həmin qoşmaya nəzər salaq:

İki sevgi bir araya gələndə,
 Sanasan behiştə güllər açılır.
 Bir-birinə nazü qəmzə edəndə,
 Utana-utana dillər açılır.

Mən Heydərəm, mənzil oldu iraxlar,
 Yar evində yanar şamü çiraxlar,
 İki həsrət bir-birini qucaqlar,
 Axar gülab kimi sellər açılır (3, s. 114-115).

Aşıq Əli Xanxanım oğlu XIX əsrdə Sədərək kəndində yaşamış el aşıqlarındandır. Onun həyat və yaradıcılığı haqqında müfəssəl məlumat olmasa da, yaddaşlarda yaşayan söhbətlər, rəvayətlər, şeirlər aşıq Əli Xanxanım oğlunun hazırcavab, mərd, kamil bir sənətkar olduğunu göstərir

XIX əsr Naxçıvanın görkəmli aşıqlar içərisində Aşıq Gülalı Məmmədin adı hörmət və sevgi ilə xatırlanır. “Gülalı Məmməd Naxçıvanın Şərur mahalında doğulmuş, orada da yaşayıb aşıqlıq etmişdir” (3, s. 116). Bu aşığın çox az əsəri əlimizə çatmışdır. “Qurban olduğum” adlı qoşması sevgi və məhəbbət ruhunda yazılmış, şairin demək olar ki, bütün incə hissələri ifadə olunmuşdur. Həmin qoşma:

Ağ əllərin oynar bağda gül ilə,
 Dindirərəm səni şirin dil ilə,
 Qapında əylənib qallam il ilə,
 Oyan, gözlərinə qurban olduğum.

Gülalı Məmmədəm, qadan alayım,
 Ölməyəyim, qol boynuna salayım,
 İstərsən qapında qulun olayım,
 Oyan, gözlərinə qurban olduğum (3, s. 117)

XIX əsr aşıqları içərisində özünəməxsus yeri olan Çobankərəli Aşıq Cəfər “təxminən 1883-cü ildə Zəngibasar bölgəsinin (Qərbi Azərbaycan) Çobankərə kəndində anadan olub” (8, s. 49). Sonradan Naxçıvana köçmüş, Naxçıvanın Şıxmahmud kəndində ömür sürmüşdür. Görkəmli aşıq Cəfər Çobankərəli “neçə – neçə məclislər yola salmış, şagirdlər yetişdirmişdir. Onun şagirdlərindən Aşıq Fətulla xüsusilə məşhur olmuşdur” (6, s. 438).

Xalqını sevən, aşılıq sənətinə bələd olub onu sevərək təbliğ edən aşığı Ordubadlı Kərimin aşılıqlar içərisində özünəməxsus yeri var. Təssüflər olsun ki, bu istedadlı aşığı haqqında məlumat çox azdır. Professor Y.Səfərov “Naxçıvan aşılıqları və el şairləri” adlı kitabında Ordubadlı Kərimin “XVII əsrdə Ordubad şəhərində yaşadığını” (8, s. 20) ehtimal olaraq vermişdir. Yaradıcı aşığı kimi fəaliyyət göstərən aşığı Kərim ““Ordubadlı Kərimin nağılı”, yaxud “Kərim və Süsən” dastanının “yaradıcısı” hesab olunur” (8, s. 20). Həmin kitabda Aşığın “Ayaza qarşı” təcnişi, “Yeddi”, “Göründü” adlı qıfılbəndi də qeyd olunmuşdur.

Təssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, XX əsrə qədər yaşayıb yarıdan aşılıqlar içərisində hələ də yaradıcılıqları tam toplanıb tədqiq və təhlil edilməyənlər də az deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Mustafayev C. Sənətin milli kökləri (ön söz) / O.Əfəndiyev, Aşığı poeziyasının estetik problemləri. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1983, s. 3-7
2. Namazov Q. Ozan-aşığı sənətinin tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2013, 480 s.
3. Qədimov Ə. XVII-XX əsrlər və çağdaş Naxçıvan aşılıqları. İki cildə, I cild. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2017, 408 s.
4. Günay Məmmədova. Naxçıvan musiqi folkloru. Bakı: ADPU, 2012, 235 s.
5. Ozan aşığı yaradıcılığının inkişaf yolları. Tərtib edənlər: Allahmanlı M., Xəlilov R. Bakı: Çarşıoğlu, 2013, 788 s.
6. Naxçıvan folklor antologiyası. 3 cildə, I cild. Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 513 s.
7. Rəfiyev C. Aşığı Abbas Dəhri. “Azərbaycan” jurnalı, 1979, № 9, s.185
8. Səfərov Y. Naxçıvan aşılıqları və el şairləri. Naxçıvan: Əcəmi NPB, 2011, 152 s.

**Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
e-mail: egabul@gmail.com*

Tarana Gabulova

NAKHCHIVAN ASUG CREATIVITY AND ITS REPRESENTATIVES UNTIL XX CENTURY

Ancient place Nakhchivan having five thousand years history possesses rich and many branched folklore samples. Folklore samples having rich and ancient history reflects ability skill, thinking and talent of nation. One of folklore samples reflecting so called positive qualities is ashug genre. Genre ashug having great history especially differs in folklore. Because art of ashug reflects morality of people. Ashug creativity always formed the greatest and rich branch of folklore as well. In the article researches carried about Nakhchivan ashug creativity, life and creativity of its representatives until XX century were stated.

Keywords: *ashug, saz, word, poem, goshma, research*

Тарана Габулова**НАХЧЫВАНСКОЕ АШУГСКОЕ ИСКУССТВА ДО XX ВЕКА И ЕГО ПРЕДСТА-
ВИТЕЛИ**

Нахчываи, древне место с пятитысячелетней историей, имеет богатые и разнообразные образцы фольклора. Пример фольклора с богатой и древней историей отражают навыки, способности, мышление и талант людей. Одним из примеров фольклора, отражающего эти так называемые положительные качества, является жанр ашугов. Жанр ашугов, имеющий многовековую историю, особенно выделяется в фольклоре. Потому что искусства ашуга отражает нравственность народа. Как и ашугское творчество, всегда было крупнейшей и богатейшей отраслью устной народной литературы. В статье отражены исследования ашугского искусства Нахчывана и его представителей до XX века.

Ключевые слова: ашуг, саз, слова, стихотворение, гошма, куплет, исследование.

(Filologiya elmləri doktoru, professor Seyfəddin Rzasoy tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 05.10.2020

Son variant 07.12.2020